

УДК 81'37:811.111=112.2=161.2

ФОРМУЛИ ТЛУМАЧЕННЯ ГУСТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)**Мохосоєва М. М.**

Стаття присвячена зіставному вивченню семантичних особливостей густативної лексики (далі ГЛ) в англійській, німецькій та українській мовах. Виокремлено типи сем у досліджуваній лексиці, запропоновано формули тлумачення лексики на позначення смаку. Досліджено ієрархічні відношення ГЛ зіставляваних мов.

Ключові слова: густативна лексика, структура значення, формула тлумачення, типи сем, семантичне поле.

Статья посвящена сопоставительному изучению густативной лексики (далее ГЛ) в английском, немецком и украинском языках. Выделены типы сем в исследуемой лексике, значения ГЛ унифицированы в виде формул. Исследованы иерархические отношения ГЛ сопоставляемых языков.

Ключевые слова: густативная лексика, структура значения, формула толкования, типы сем, семантическое поле.

The article is devoted to comparative study of gustatory lexical units (GLU) in English, German and Ukrainian. Some types of lexis under analysis have been singled out, interpretation formulae of GLU have been suggested. Hierarchical relations of GLU in English, German and Ukrainian have been described.

Key words: gustatory lexical units, structure of meaning, interpretation formula, seme types, semantic field.

Густативною називаємо лексику на позначення смаку (від лат. *gustus*¹ 'смак, смакове відчуття') [9, с. 293; 7, с. 2, 7], пор.: англ. *sweet* 'солодкий', нім. *süß* 'солодкий', укр. *солодкий*.

Проблеми зіставного вивчення лексичних одиниць викликають особливий інтерес, оскільки саме в лексиці найбільш яскраво відображена специфіка національних мов. Найменування смаку належать до перцептивної лексики, яка відіграє важливу роль у відображенні об'єктивної дійсності, особливо на ранніх етапах розвитку мови. Сенсорна лексика в різних аспектах вивчалася рядом дослідників (Н. Д. Арутюнова, О. А. Вербицька, О. М. Вольф, В. В. Грідасов, В. В. Дятчук, В. В. Попова, Л. О. Пустовіт, І. Г. Рузін, І. П. Устинова, А. Н. Шрамм та ін.).

Прикметники смаку поставали об'єктом дослідження у працях М. П. Білоус (ономасіологічний аспект), І. В. Гайдасно (етимологічні, функційні особливості), К. М. Герасимової, Н. О. Тимейчук, Т. Ю. Щукліної (лексико-семантичний аспект), Н. Е. Гронської (семантична структура, багатозначність), Ж. В. Лечицької (аспект номінації), О. В. Куценко (дослідження явища синестезії), вивчалися модуси перцепції та їх вираження в мові (І. Г. Рузін, Т. Ю. Щукліна), прикметники-композиції на позначення смаку аналізує А. В. Висоцький.

Хоча перцепція смаку віддавна перебувала в сфері наукових зацікавлень учених багатьох галузей науки, густативні лексеми не були предметом комплексного дослідження на матеріалі англійської, німецької та української мов.

Матеріалом дослідження є прикметники, іменники і дієслова на позначення смаку, отримані шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників англійської, німецької та української мов. Корпус ГЛ складає 2873 одиниці (859 в англійській, 918 в німецькій і 1096 в українській мовах). За одиницю дослідження прийнято лексико-семантичний варіант (далі ЛСВ) багатозначної ГЛ. Корпус ГЛ представляє собою слова, що пов'язані семантичними відношеннями та утворюють ієрархічну єдність, відповідну структурі поля [4, с. 79–86]. Поле "Смак" – це міжчастиномовне ієрархічно структуроване семантичне поле. Поле ГЛ, як і будь-яке інше системно-структурне об'єднання, має чітку структуру – ядро і периферію.

Інтерпретування дефініцій густативної лексики відбувається із вказівкою на еталонний носій смакової ознаки, у зв'язку з чим, формула тлумачення (далі ФТ) найменувань смаку має такий загальний вигляд:

“**Який має смак + N + [Int + Оцінка]**”, де *N* – еталонний носій смакової ознаки, *Int* – інтенсивність, квадратні дужки вказують на факультативність ознаки. Подібність загальної структури значення у зіставлюваних мовах є наслідком таких причин: універсальності перцепції смаку, походження мов зіставлення від єдиної індоєвропейської прамови, тривалого контактування їх носіїв.

З метою розкриття структури значення густативної лексеми застосовувався компонентний аналіз з обчисленням семантичного навантаження слів на позначення смаку. В результаті дослідження виокремлено три типи сем у ГЛ: *інтегральну*, *диференційну* і *факультативну*. За методикою В. В. Левицького [5, с. 130; 6, с. 40], у праці визначається коефіцієнт рангової кореляції між семантичними компонентами (семами) ГЛ, що дозволило встановити вагу, статус та ієрархію сем у досліджуваній лексиці. Вага компонента в тлумаченні ГЛ визначалася за формулою, запропонованою В. В. Левицьким: $W = ((n + 1) - r) : n$, де *W* – пошукувана вага, *n* – число компонентів (рубрик) у словниковому тлумаченні, *r* – ранг компонента (значення № 1, № 2, № 3 і т. д.). Значення *W* можуть коливатися у межах від 0 до 1, статистично вагомими вважаються коефіцієнти 0,5 і вище.

Інтегральними називаємо семи родового значення. Архісеми *TASTE*, *GESCHMACK*, *СМАК* покривають все смислове значення поля “Смак” і виконують інтегровальну функцію. Для інтегральних компонентів ГЛ характерний максимально можливий коефіцієнт рангової кореляції, який дорівнює 1, і вони входять до складу значень, що формують ядро і навколоядерну зону семантичного поля “Смак”. *Диференційні* семи видового значення *інтенсивність* (сильний, слабкий смак) і *оцінка* (приємний, неприємний смак) також мають досить високу вагу в тлумаченні ГЛ – від 0,8 до 1 і входять до складу навколоядерних значень семантичного поля “Смак”. Так, вага семи *інтенсивність* (*Int*) становить 1 у лексемах англ. *spicy* і нім. *säuerlich*, 0,83 – у лексемі укр. *різкий*. Англ. *spicy*: $W_{Int} = ((2 + 1) - 1) : 2 = 1$ (*spicy*¹ ‘(про їжу), яка має сильний смак унаслідок використання спецій’; *spicy*² неоф. ‘(про розповідь, новини і т. ін.) який захоплює, трохи шокує’); нім. *säuerlich*: $W_{Int} = ((4 + 1) - 1) : 4 = 1$ (*säuerlich*¹ ‘трохи, злегка кислий’; *säuerlich*² ‘відповідає значенню *sauer*¹’; *säuerlich*³ ‘який злегка перебродив, зіпсувався’; *säuerlich*⁴ ‘не зовсім задоволений, похмурий, пригнічений’); укр. *різкий*: $W_{Int} = ((6 + 1) - 2) : 6 = 0,83$ (*різкий*¹ ‘який діє, проявляється з великою силою, дуже сильний, пронизливий’; *різкий*² ‘надто сильний, міцний або яскравий’; *різкий*³ ‘що неприємно діє на органи чуття’; *різкий*⁴ ‘чітко окреслений, виразно видимий’; *різкий*⁵ ‘раптовий і досить значний’; *різкий*⁶ ‘позбавлений лагідності, чемності у поводженні з людьми; грубий’; *різкий*⁷ ‘те саме, що гострий¹’).

Семи, коефіцієнт рангової кореляції яких становить < 0,5, відносимо до *факультативних*. ЛСВ, у яких домінують факультативні семи, складають периферію семантичного поля “Смак”. Так, у полісемічній лексемі англ. *taste*, яка нараховує сім значень, сема *experience* ‘враження’, зафіксована у шостому ЛСВ, дорівнює: $W_{experience} = ((7 + 1) - 6) : 7 = 0,28$ і є факультативною (англ. *taste*⁶ ‘a short experience of something that you are not used to’ – ‘нетривале враження від чогонебудь незвичного’). Відповідна багатозначна лексема нім. *Geschmack* (*m*) нараховує вісім ЛСВ. Факультативними є семи з вагою 0,25 *Anstand*, *Takt*, *Ton* ‘пристойність, манери, такт, тон’, що входять до сьомого ЛСВ: $W_{Anstand, Takt, Ton} = ((8 + 1) - 7) : 8 = 0,25$ (нім. *Geschmack*⁷ (*m*) ‘Anstand, Takt, guter Ton’ – ‘пристойність, манери, такт, гарний тон’). В українській мові прикладом факультативної семи може слугувати сема *apetum*, що входить до п'ятого значення шестизначного полісеманта *смак*: $W_{apetit} = ((6 + 1) - 5) : 6 = 0,33$ (укр. *смак*⁵ ‘бажання їсти, охота до їди, апетит’).

Категорія смакової інтенсивності в густативних прикметниках репрезентована градуйованою шкалою, що включає п'ять ступенів інтенсивності смакової ознаки: 1) нульовий ступінь (*Int*<<); 2) недостатній ступінь (*Int*<); 3) нормальний ступінь (*Int*_{norm}); 4) насичений смак (*Int*>); 5) перевищення ступеня інтенсивності (*Int*>>). У зіставлюваних мовах густативні прикметники із семою *інтенсивність* представлені в шести ФТ, що об'єктивуються у всіх мовах дослідження: 1) “**який має смак + Int**<< + [оцінка (-)]”: англ. – 26 ЛСВ, нім. – 27 ЛСВ, укр. – 28 ЛСВ; 2) “**який має смак + N +**

Int<": англ. – 6 ЛСВ, нім. – 5 ЛСВ, укр. – 14 ЛСВ; 3) "який має смак + *Int<* + [оцінка (+)]": англ. – 12 ЛСВ, нім. – 6 ЛСВ, укр. – 3 ЛСВ; 4) "який має смак + *N* + *Int_{norm}*": англ. – 33 ЛСВ, нім. – 29 ЛСВ, укр. – 53 ЛСВ; 5) "який має смак + *Int>* + [оцінка (+)]": англ. – 7 ЛСВ, нім. – 4 ЛСВ, укр. – 4 ЛСВ; 6) "який має смак + *N* + *Int>>* + [оцінка (-)]": англ. – 33 ЛСВ, нім. – 36 ЛСВ, укр. – 51 ЛСВ.

Густативні прикметники *нульового* і *недостатнього* ступенів смакової ознаки (ФТ "який має смак + *N* + *Int<<*" і "який має смак + *N* + *Int<*") утворюються морфологічним (афіксальним) способом у трьох досліджуваних мовах, пор.: англ. *flavourless* 'несмачний, позбавлений смаку', нім. *geschmacklos*¹ 'прісний, несмачний', укр. *несмачний* (через відсутність смаку); англ. *sweetish* 'солодкуватий', нім. *süßlich*¹ 'солодкуватий', укр. *солодкуватий*. Унаслідок слабковираженої семантичної диференціації смакових якостей, межа між *нульовим* і *недостатнім* ступенями інтенсивності смаку є розмитою.

За сто відсотків приймаємо загальну кількість густативних прикметників зі значеннями *нульового* і *недостатнього* ступенів інтенсивності смаку. З них майже половина прикметників англійської і німецької мов і 71 % прикметників української мови утворюються морфологічним (афіксальним) способом: англ. – 19 ЛСВ (43 %), нім. – 18 ЛСВ (47 %), укр. – 32 ЛСВ (71 %).

На відміну від англійської мови, *надмірний* ступінь смакової ознаки (ФТ "який має смак + *N* + *Int>>* + [оцінка (-)]") утворюється морфологічним способом у німецькій та українській мовах, пор.: нім. *übersüß*, *übersüßt* 'нудно-солодкий'; укр. *солодющий*, *гіркущий*, *кислючий*. Кількість прикметників зі значенням *надмірного* ступеня смакової ознаки, утворених морфологічним (афіксальним) способом, складає в німецькій мові 7 ЛСВ (19 %), в українській мові 14 ЛСВ (27 %).

Структуру значення слів семантичного поля "Смак" із семою *оцінка* розподілено на два основних типи: 1) на позначення смакової ознаки, в основі якої еталонний носій смаку; 2) на позначення смаку безвідносно до будь-якого еталонного носія.

ГЛ із семою *оцінка* репрезентована трьома ФТ: 1) "який має смак/ викликає смакові відчуття + *оцінка* (+)": англ. – 28 ЛСВ, нім. – 28 ЛСВ, укр. – 24 ЛСВ; 2) "який має смак/ викликає смакові відчуття + *оцінка* (-)": англ. – 10 ЛСВ, нім. – 8 ЛСВ, укр. – 10 ЛСВ; 3) "який має смак + *N* + *оцінка* (+)": укр. – 14 ЛСВ.

Перші дві ФТ об'єктивуються у всіх мовах дослідження. На відміну від англійської мови, у німецькій та українській мовах утворюються густативні значення із ФТ "який має смак / викликає смакові відчуття + *оцінка* (+)", які маркуються за допомогою афіксів зменшеності, суб'єктивного відношення (нім. *-chen*, *-lein*, *wohl-*; укр. *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісінк-*, *-юсінк-*), пор.: нім. *Geschmäckchen* (n), *Geschmeckerlein* (n) 'зменшене від смакота', укр. *смаченький*, *смачнеський*.

Зіставний аналіз виявив наявність значення, що відповідає ФТ "який має смак + *N* + *оцінка* (+)" тільки в українській мові, напр.: укр. розм. *солоденький*, *солоненький*.

На основі виокремлених сем ГЛ досліджуваних мов згруповано у 22 ЛСГ, напр.: ЛСГ прикметників на позначення *сильного смаку*; ЛСГ прикметників на позначення *приємного смаку*; ЛСГ прикметників на позначення *нещирої людини*; ЛСГ іменників зі спільною семою *куштування їжі / напою*; ЛСГ дієслів зі значенням *куштувати їжу* та ін.

На основі спільного денотата ГЛ досліджуваних мов згруповано в 47 тематичних груп (далі ТГ), напр.: ТГ прикметників на позначення *еталонного смаку*; ТГ *синестезійних прикметників*; ТГ прикметників на позначення *смаку через відношення до певного предмета*; ТГ прикметників на позначення *рис людини*; ТГ прикметників на позначення *психічного, емоційного стану людини*; ТГ іменників на позначення *додаткового смаку*; ТГ *ботанічних найменувань*; ТГ іменників на позначення *мінералів, басейнів, озер*; ТГ дієслів зі значенням *набувати смаку* та ін.

Таким чином, проведений аналіз уможливив виокремлення трьох типів сем у ГЛ: інтегральної (*смак*), диференційної (*інтенсивність*, *оцінка*) і факультативної (напр., *враження*, *такт*, *апетит*). У результаті компонентного аналізу виокремлено обмежену кількість сем, що пов'язане зі слабковираженою диференціацією як смакової якості, так і густативних значень [3, с. 32].

Значення ГЛ, що містять семи 'смак', 'інтенсивність', 'оцінка', уніфіковано у вигляді формули: "Який має смак + N + [Int + Оцінка]".

Сема 'інтенсивність' реалізується у ГЛ всіх мов дослідження з різною продуктивністю та представлена в шести ФТ. ГЛ із семою 'оцінка' відображено в трьох ФТ, дві з яких є характерними для англійської, німецької та української мов; третя ФТ "який має смак + N + оцінка (+)" реалізується тільки в українській мові.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Комкнига, 2006. – 280 с.
3. Герасимова К. М. Лексикографическая и семантическая интерпретация прилагательных вкусового ощущения : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Герасимова К. М. – М., 1986. – 16 с.
4. Кезина С. В. Семантическое поле как система / С. В. Кезина // Филологические науки. – 2004. – № 4. – С. 79–86.
5. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2006. – 512 с.
6. Левицкий В. В. Экспериментальные методы в семасиологии / В. В. Левицкий, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1989. – 192 с.
7. Тимейчук Н. О. Прикметники смаку у творах Плавта, Горація та Петронія (лексико-семантичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.14 "Класичні мови ; окремі індоєвропейські мови" / Тимейчук Надія Орестівна. – Львів, 2007. – 215 с.